

rijksuniversiteit
groningen

Veerkracht van kinderen die blootgesteld zijn aan huiselijk geweld

Alisha Bletterman

Masterthese - Ontwikkelingspsychologie

S4349652

15 maart 2024

Vakgroep Psychologie

Rijksuniversiteit Groningen

Thesebegeleider: Prof. Dr. V.I. Eichelsheim

Tweede beoordelaar: Dr. B.F. Jeronimus

Abstract

It is estimated that approximately 26-37 of every 1000 children in the Netherlands experience one or more types of violence. An often forgotten form of violence against children is exposure to domestic violence. Although the consequences of exposure to domestic violence are comparable to the consequences of becoming a victim of violence yourself, exposure to domestic violence is not yet internationally recognized as a form of child abuse. Despite the negative consequences that can accompany exposure to domestic violence, there are many children who demonstrate resilience. There are two definitions of resilience that are most common within the context of domestic violence: resilience as a characteristic, and resilience as a process and outcome that can change over time. This is the first systematic review that brings together the literature on the different operationalizations of resilience after exposure to domestic violence, and the literature on related factors to resilience after exposure to domestic violence. Based on a literature search in Scopus, Web of Science and PsycINFO, 46 studies were included and analysed in this systematic review. Results show that quantitative studies tended to operationalise resilience as a trait, while qualitative studies tended to operationalise resilience more as a process and outcome that can change over time. Factors that seemed to be positively and negatively related to resilience could be distinguished in the areas of family, the individual, parenting, the environment and psychopathology of the mother.

Subjects: exposure to domestic violence, intimate partner violence, resilience, children, adolescents, adults

Abstract

Geschat wordt dat ongeveer 26-37 van elke 1000 kinderen in Nederland te maken krijgen met één of meerdere vormen van geweld. Een vaak vergeten vorm van geweld tegen kinderen is de blootstelling aan huiselijk geweld. Hoewel de gevolgen van blootstelling aan huiselijk geweld vergelijkbaar zijn met de gevolgen van zelf slachtoffer worden van geweld, wordt de blootstelling aan huiselijk geweld nog niet internationaal erkend als een vorm van kindermishandeling. Ondanks de negatieve gevolgen die gepaard kunnen gaan met de blootstelling aan huiselijk geweld, zijn er toch veel kinderen die veerkracht vertonen. Binnen de context van huiselijk geweld zijn er twee definities van veerkracht het meest gangbaar; veerkracht als eigenschap, en veerkracht als proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd. Dit is de eerste systematische review die de literatuur over de verschillende operationaliseringen van veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld, en de literatuur over factoren die gerelateerd zijn aan veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld samenneemt. Aan de hand van een literatuuronderzoek in Scopus, Web of Science en PsycINFO zijn er 46 studies geanalyseerd in deze systematische review. Resultaten lieten zien dat veerkracht in kwantitatieve studies vaak was geoperationaliseerd als een eigenschap, terwijl veerkracht in kwalitatieve studies meer was geoperationaliseerd als een proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd. Factoren die zowel negatief als positief gerelateerd leken te zijn aan veerkracht waren te onderscheiden op de gebieden familie, het individu, opvoeding en omgang, de omgeving en psychopathologie moeder.

Onderwerpen: blootstelling aan huiselijk geweld, (ex-)partnergeweld, veerkracht, kinderen, adolescenten, volwassenen

Veerkracht van kinderen die blootgesteld zijn aan huiselijk geweld

Volgens schattingen krijgen jaarlijks tussen de 89.160 en 127.190 kinderen in Nederland te maken met één of meerdere vormen van huiselijk geweld (Alink et al., 2017). Dit zijn ongeveer 26-37 kinderen van elke 1000 kinderen in Nederland. Eén op de drie van deze kinderen krijgen zelfs te maken met meerdere vormen van geweld (Alink et al., 2017). Vermoedelijk ligt het daadwerkelijke aantal kinderen die te maken krijgen met vormen van huiselijk geweld nog hoger, omdat veel gevallen van huiselijk geweld achter gesloten deuren plaatsvinden (Davis et al., 2003).

Huiselijk geweld is geweld dat door iemand uit de huiselijke kring wordt gepleegd, en kan van fysieke, psychische, seksuele of economische aard zijn (Augeo Foundation, 2024). Ook blootstelling aan dergelijk geweld in huiselijke kring valt onder de term huiselijk geweld (Assink et al., 2017). Omdat huiselijk geweld vaak plaatsvindt in afhankelijkheidsrelaties, waarbij iemand bijvoorbeeld economisch of emotioneel afhankelijk is van iemand anders in de huiselijke kring (Bornstein, 2006), wordt het ook wel geweld in afhankelijkheidsrelaties genoemd (Augeo Foundation, 2024).

Het meeste gerapporteerde geweld in huiselijke kring vindt plaats tussen (ex-)partners, oftewel tussen twee mensen die een romantische relatie met elkaar hebben of in het verleden hebben gehad, en de ouders van een kind zijn (Alink et al., 2017). Naar schatting zijn 12% van de kinderen jonger dan 11 jaar, en 18.4% van kinderen tussen de 11-18 jaar ooit getuige geweest van geweld tussen hun ouders (Radford et al., 2011). Ouders onderschatten vaak hoeveel hun kinderen meekrijgen van het geweld thuis (Holden, 2003). Kinderen hoeven echter geen getuige te zijn van het geweld tussen hun ouders om zich bewust te zijn van het geweld thuis (Mullender et al., 2003; Cunningham & Baker, 2004). De blootstelling aan huiselijk geweld is namelijk veel breder dan alleen getuige zijn van geweld tussen ouders.

Vormen van blootstelling aan huiselijk geweld

Volgens Holden (2003) zijn er tien verschillende vormen van blootstelling aan huiselijk geweld te onderscheiden. Bij de eerste zes vormen is het kind direct betrokken bij de blootstelling, bij de laatste vier vormen is het kind indirect betrokken bij de blootstelling. De vormen van directe betrokkenheid zijn: Blootstelling tijdens de zwangerschap (geweld tegen de feetus), Ingrijpen (wanneer een kind verbaal of fysiek probeert het geweld te stoppen), Slachtoffer geworden/gedupeerd (verbaal of fysiek geweld naar het kind toe tijdens het incident), Participatie (kind wordt gedwongen of doet “vrijwillig” mee aan het geweld), Ooggetuige (kind is getuige van geweld) en Oorgetuige (kind hoort het geweld). De vormen van indirecte betrokkenheid zijn: Getuige van de eerste gevolgen (bijvoorbeeld het zien van blauwe plekken of vernielingen), Ervaren van de Nasleep (bijvoorbeeld depressie van de moeder van het kind, gescheiden worden van de vader), Hoort erover (kind wordt verteld over het geweld) en Ogenscheinlijk onbewust (geweld gebeurt als het kind weg is van huis, of slaapt).

Impact blootstelling aan huiselijk geweld

Omdat kinderen in een omgeving van huiselijk geweld vaak zelf ook te maken krijgen met psychologische, fysieke, en/of seksuele mishandeling (e.g. Casanueva et al., 2009; Tajima, 2000), kunnen kinderen die blootgesteld worden aan huiselijk geweld ook als mishandeld beschouwd worden (Holden, 2003). Geschat wordt dat blootstelling aan huiselijk geweld en kindermishandeling samen voorkomen in 30-60% van de gevallen (Edleson, 1999). Toch wordt de blootstelling aan huiselijk geweld nog niet internationaal erkend als een vorm van kindermishandeling (Steketee et al., 2017). Het is dus niet alleen belangrijk te kijken naar de gevolgen van direct geweld tegen een kind, maar ook naar de gevolgen van blootstelling aan geweld.

De gevolgen van blootstelling aan huiselijk geweld voor kinderen is vergelijkbaar met de gevolgen van zelf slachtoffer worden van geweld (Herrenkohl et al., 2008). Het geweld waar

het kind aan blootgesteld wordt gebeurt namelijk niet door een vreemde, maar door één van de ouders van wie het kind afhankelijk is voor zorg en een emotionele band mee heeft (Holt et al., 2008). Hierdoor kunnen kinderen loyaliteitsconflicten (het kind krijgt het gevoel te moeten kiezen tussen ouders), parentificatie (het kind neemt de opvoedrol van ouders op zich), geweldsnormalisatie (het kind gaat het normaal vinden geweld als middel tot een doel te gebruiken) en een verantwoordelijkheidsgevoel om het geweld te stoppen en andere familieleden te beschermen ervaren (Buckly & Holt, 2007; Holt, 2008). Blootstelling aan huiselijk geweld vormt dan ook een bedreiging voor het gevoel van veiligheid en welzijn van het kind (Pepler, Catallo & Moore, 2000). De gevolgen van blootstelling aan huiselijk geweld worden op verschillende leefgebieden erkend. Blootstelling heeft namelijk onder andere invloed op de algemene ontwikkeling, (Carpenter & Stacks, 2009), het mentale welzijn, (Fantuzzo & Mohr, 1999; Rossman, 1998), probleemgedrag en criminaliteit (Bauer et al., 2006; Ellonen et al., 2013), de academische resultaten (Fantuzzo & Mohr, 1999; Moore & Pepler, 1998) en de toekomstige (romantische) relaties (Levondosky et al., 2002) van een kind.

Veerkracht

Ondanks de negatieve gevolgen die blootstelling aan huiselijk geweld met zich mee kan brengen, heeft onderzoek laten zien dat niet elk kind deze negatieve gevolgen ervaart (Adamson & Thompson, 1998; Gleason, 1995; Kitzmann et al., 2003). Veel kinderen zijn veerkrachtig. Volgens het balansmodel (Bakker et al., 1998) zijn kinderen in staat om veel stress te verdragen mits beschermende (verminderen kans op negatieve gebeurtenissen) en bedreigende factoren (doen kans op negatieve gebeurtenissen toenemen) in balans zijn. Wanneer het aantal bedreigende factoren toenemen wordt dat evenwicht echter verstoord en kunnen er problemen ontstaan. Een kind kan dan moeite hebben om veerkrachtig te zijn (Bakker et al., 1998). De aard van de bedreigende factoren maakt hierbij niet per se uit, het

gaat namelijk om de opeenstapeling van bedreigende factoren (Rutter, 1978; 1987). Hoewel er veel verschillende definities en operationalisering van veerkracht bestaan, wordt in de context van huiselijk geweld vaak verwezen naar veerkracht als eigenschap, oftewel “het vermogen om na een negatieve gebeurtenis terug te keren naar normaal functioneren” (Scheffer et al., 2018), of naar veerkracht als proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd (Masten, 1999; Ungar, 2004) en in een complexe, dynamische interactie met andere factoren werkt (Kunnen & van Geert, 2012). Veerkracht kan dus worden gezien als een soort entiteit in een kind, waarbij het na blootstelling aan huiselijk geweld wel of geen veerkracht heeft, of als meer dynamisch, waarbij de uiting van veerkracht afhankelijk is van de constante, dynamische interactie tussen individu en omgeving.

Huidig onderzoek

Welke definities de literatuur gebruikt voor veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld en welke factoren in de literatuur gerelateerd worden aan veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld, onderzoekt deze systematische review. Hoewel huiselijk geweld een containerbegrip is, wordt in deze systematische review blootstelling aan (ex-)partnergeweld bedoeld met blootstelling aan huiselijk geweld. (Ex-)partnergeweld is namelijk één van de meest voorkomende vormen van huiselijk geweld (Alink et al., 2017). Er zijn twee onderzoeksvragen: “Hoe wordt veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld geoperationaliseerd in de literatuur?” en “Welke factoren worden in de literatuur in verband gebracht met veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld?”. Omdat veerkracht veel verschillende definities kent, zal worden gekeken hoe veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld in de huidige literatuur wordt gedefinieerd; als eigenschap (Scheffer et al., 2018), of als proces en uitkomst dan kan veranderen over tijd (Masten, 2001). Welke factoren in de literatuur gerelateerd worden aan veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld, is vermoedelijk ook afhankelijk van de operationalisering van veerkracht. Weten welke factoren

veerkracht bevorderen of belemmeren na de blootstelling aan huiselijk geweld is belangrijk om (het verloop van) veerkracht te bestuderen. Tot nu toe is dit, naar mijn beste weten, de eerste systematic review die kijkt naar de verschillende operationalisering van veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld én naar factoren die gerelateerd zijn aan veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld. Uiteindelijk zal deze systematic review door het identificeren van gaten in de literatuur over veerkracht na blootstelling aan huiselijk geweld een startpunt kunnen vormen voor toekomstig empirisch onderzoek, en bij kunnen dragen aan het ontwikkelen en/of verbeteren van interventieprogramma's voor mensen die blootgesteld zijn (geweest) aan huiselijk geweld.

Methode

Om transparant te zijn over de onderzoeksmethoden en replicatie mogelijk te maken volgt deze systematic review zoveel als mogelijk het Prisma protocol (BMJ, 2021).

Inclusie- en exclusiecriteria

Geïnccludeerde studies zijn geselecteerd aan de hand van enkele criteria: (1) studies focusten zich op de blootstelling aan huiselijk geweld en niet enkel op andere vormen van huiselijk geweld tegen kinderen, (2) een specifieke vorm van blootstelling aan huiselijk geweld werd onderzocht, namelijk blootstelling aan partnergeweld, (3) studies focusten zich op een definitie van veerkracht en factoren die daaraan gerelateerd zijn (mediatoren/moderatoren). Studies zijn niet in de systematic review meegenomen als ze (1) boeken of elektronische collecties waren, (2) niet in het Engels of Nederlands gepubliceerd waren, of (3) onderzoek naar interventies betroffen. De literatuurzoektocht heeft zich niet beperkt tot een bepaalde tijdsframe; alle studies die het onderwerp onderzochten zijn meegenomen.

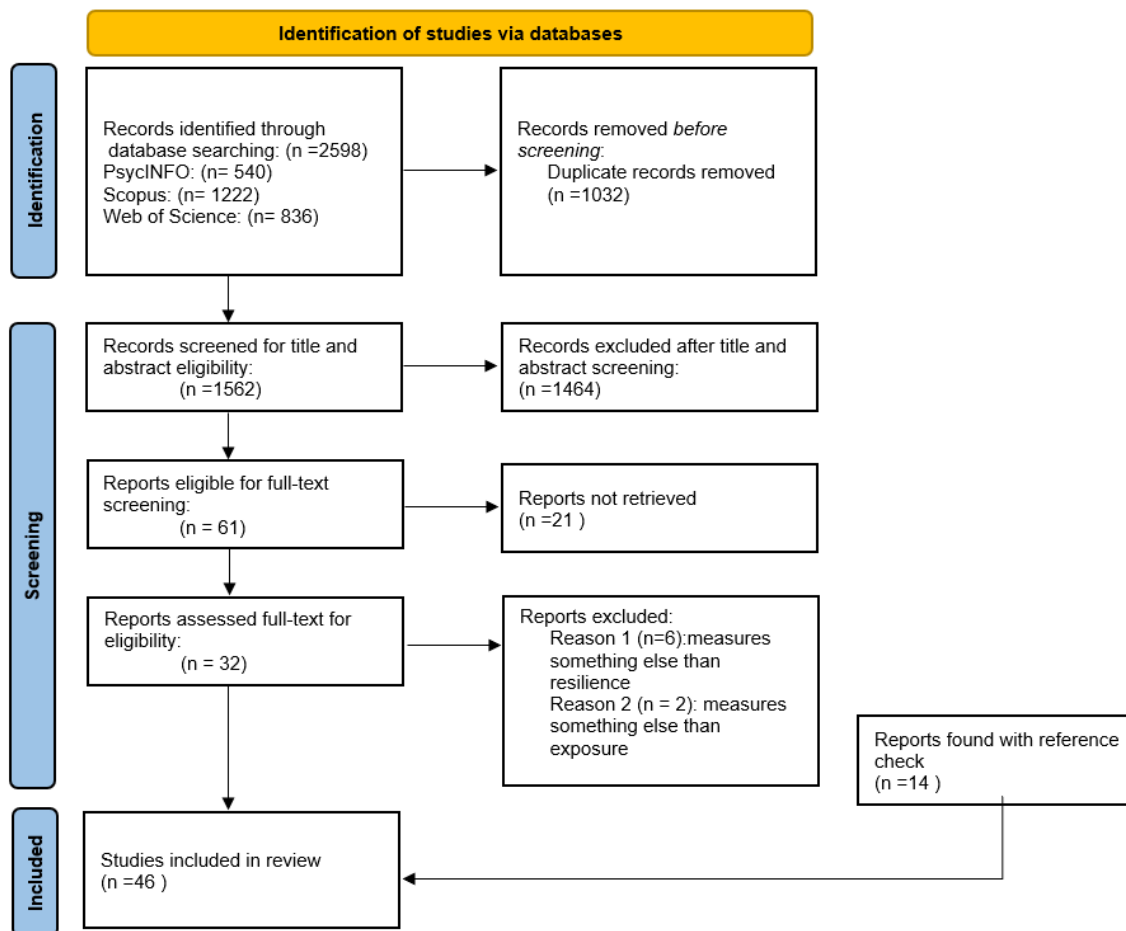
Zoekstrategie

Studies zijn gezocht door middel van het gebruik van verschillende databases; PsycINFO,

Web of Science en Scopus in december 2023. Deze databases zijn gekozen omdat daar veel relevante psychologische studies te vinden zijn, waaronder het onderwerp van deze systematic review. Deze studies zijn met behulp van Engelse zoektermen gezocht, omdat de meeste studies in het Engels zijn. De zoektermen waren: Expos* OR experience, OR perception, OR observation, OR “to be aware of”), AND “intimate partner violence”, OR “IPV”, OR “partner abuse”, OR "partner victimization", OR “intimate partner aggression”, OR “domestic violence” OR "interparental violence", OR "inter-parental violence", AND resilien* OR adjust* OR invulnerab* OR adaptation OR coping AND protect* OR prevent* OR promot* OR positive. De zoektermen zijn bepaald aan de hand van het aantal resultaten die ze opleverden. Zoektermen die geen extra resultaten opleverden zijn verwijderd.

Selectieproces

Studies zijn gevonden in Psychinfo, Web of Science en Scopus. In totaal zijn er 2598 studies gevonden; 540 in Psychinfo, 836 in Web of Science en 1222 in Scopus. Na het verwijderen van dubbelingen bleven er 1562 studies over, die zijn gescreend op titel en abstract. Studies die volgens de titel en abstract relevant waren zijn vervolgens op de volledige tekst gescreend. Van de 61 gescreende studies bleven er 32 studies over die relevant waren, voldeden aan de inclusie- en exclusiecriteria en volledig beschikbaar waren. Tot slot is er nog een referentiecheck gedaan, waar 14 additionele studies zijn geïdentificeerd. Uiteindelijk zijn er 46 studies meegenomen in de systematic review (zie figuur 1).

Figuur 1

Codering en analyse

De overgebleven studies zijn na het selectieproces gecodeerd in Excel. De studies zijn gecodeerd op *studie eigenschappen* (auteur, jaar van uitgave, journal, design, type studie en land), *steekproef details* (aantal participanten, gender, etniciteit, residentie, tijd van blootstelling, onder wie de enquête/interview is afgenomen), *operationalisering veerkracht*, *factoren gerelateerd aan veerkracht* (gemeten factoren, significant veerkracht-belemmerende factoren, significant veerkracht-bevorderende factoren) en *type gemeten geweld waaraan kind is blootgesteld* (bijvoorbeeld fysiek, verbaal, seksueel geweld etc). Met operationalisering veerkracht wordt de definitie van veerkracht zoals gemeten in de specifieke studie bedoeld. Met veerkracht-belemmerende factoren worden factoren bedoeld die negatief gerelateerd zijn aan veerkracht. Met veerkracht-bevorderende factoren worden factoren bedoeld die positief

gerelateerd zijn aan veerkracht.

Na de codering in Excel was het mogelijk de resultaten te analyseren. De secties *studie eigenschappen* en *steekproef details* gaven inzicht in de methodologie van de verschillende studies. De secties *operationalisering veerkracht* en *factoren gerelateerd aan veerkracht* gaven inzicht in de verschillende definities van veerkracht en de factoren die daaraan gelinkt worden. De sectie *type gemeten geweld waaraan kind is blootgesteld veerkracht* gaf inzicht in het type geweld dat gemeten is in de studie. Door de verschillende factoren overzichtelijk in Excel weer te geven was het mogelijk om de details van de studies naast elkaar te leggen en de studies te vergelijken. Door te kijken naar overeenkomsten en verschillen van de studies konden er patronen ontdekt worden. Aan de hand van deze patronen wordt onderscheid gemaakt in een aantal thema's. Deze thema's worden besproken in de resultatensectie.

Resultaten

Geïnccludeerde studies (n=46) zijn gepubliceerd tussen 2000 en 2023. Hiervan zijn 33 kwantitatieve studies (72%) en 13 kwalitatieve studies (28%). Van de 33 kwantitatieve studies zijn er 22 cross-sectioneel en 11 longitudinaal (die gemiddeld metingen hebben gedaan over 6.25 jaar). Van de 13 kwalitatieve studies zijn er 13 interviews. De kwantitatieve studies gebruikten enquêtes en de kwalitatieve studies gebruikten interviews als onderzoeksmethode. De studies zijn voornamelijk gedaan in de Verenigde Staten, en in mindere mate in het Verenigd Koninkrijk, Australië, Canada, Zwitserland, Zweden, Chili en Israël. De steekproeven bestonden uit gemixte etniciteiten, waarbij vrijwel alle etnische groeperingen zijn meegenomen. Er zijn in de studies enkel heteroseksuele relaties meegenomen. Meeste studies onderzochten geweld van vaders tegen moeders, een enkele studie nam geweld van zowel vaders als moeders mee. Een samenvatting van de resultaten is te vinden in tabellen 1 en 2.

Tabel 1*Eigenschappen van geïncludeerde studies*

<i>Studie ID, auteur, jaar</i>	<i>Design</i>	<i>N</i>	<i>Leeftijd blootgesteld kind</i>	<i>Enquête of interview afgenomen onder</i>	<i>Plaats van de studie</i>
1. Anderson & Bang, 2012	Cross-sectioneel	68	19-64 jaar	Vrouwen blootgesteld als kind	VS
2. Martinez-Torteya et al., 2009	Longitudinaal (2 jaar)	190	2-4 jaar	Moeders	VS
3. Rea & Rosman, 2005	Longitudinaal (1 jaar)	191	7-12 jaar	Moeders	VS
4. McDonald et al., 2016	Cross-sectioneel	291	Gemiddeld 9 jaar	Moeders en kinderen	VS
5. Bowen, 2017	Longitudinaal (4 jaar)	7743	0-4 jaar	Moeders	VK
6. Galano et al., 2022	Longitudinaal (8 jaar)	120	4-12 jaar	Moeders	VS
7. Aksoy et al., 2023	Longitudinaal (2 jaar)	770	Gemiddeld 12 jaar	Kinderen	Zwitserland
8. Graham-Bermann et al., 2009	Cross-sectioneel	219	6-12 jaar	Moeders en kinderen	VS
9. Mariscal, 2020	Cross-sectioneel	601	11-17.5 jaar	Kinderen	VS
10. Fogarty et al., 2020	Longitudinaal (4 jaar)	1060	0-4 jaar	Moeders	Australië
11. Howell et al., 2021	Cross-sectioneel	118	6-14 jaar	Moeders	VS
12. McDonald et al., 2015	Cross-sectioneel	289	7-12 jaar	Moeders en kinderen	VS
13. Bowen, 2015	Longitudinaal (4 jaar)	7712	0-4 jaar	Moeders	VK
14. Camerananesi et al., 2022	Longitudinaal (12 jaar)	3886	6-11 jaar	Moeders en kinderen	Canada
15. Miller et al., 2014	Cross-sectioneel	120	2-6 jaar	Moeders	VS
16. Miller-Graff et al., 2016	Cross-sectioneel	703	20-24 jaar	Volwassenen blootgesteld als kind	Zweden
17. Piotrowski, 2011	Cross-sectioneel	47	5-15 jaar	Moeders en kinderen	Canada

18. Hawkins et al., 2019	Cross-sectioneel	204	7-12 jaar	Moeders en kinderen	VS
19. Pinto et al., 2019	Cross-sectioneel	221	4-10 jaar	Moeders en leerkrachten	VS
20. Murphy et al., 2022	Cross-sectioneel	204	7-12 jaar	Moeders en kinderen	VS
21. Anderson, 2017	Cross-sectioneel	29	7-16 jaar	Kinderen	VS
22. Katz et al., 2016	Cross-sectioneel	58	6-12 jaar	Moeders	VS
23. Piotrowski et al., 2013	Cross-sectioneel	141	5-18 jaar	Moeders en kinderen	Canada
24. Cohodes et al., 2017	Cross-sectioneel	190	Gemiddeld 4 jaar	Moeders	VS
25. Ehrensaft et al., 2017	Longitudinaal (25 jaar)	243	6-19 jaar	Vaders en moeders	VS
26. Grych et al., 2017	Cross-sectioneel	228	8-14 jaar	Moeders en kinderen	VS
27. Johnson & Liebermann, 2007	Cross-sectioneel	30	3-5 jaar	Moeders	VS
28. Lang & Stover, 2008	Cross-sectioneel	74	Gemiddeld 9 jaar	Moeders	VS
29. Levondosky et al., 2006	Longitudinaal (1 jaar)	203	0-1 jaar	Moeders	VS
30. Manning et al., 2014	Longitudinaal (2 jaar)	201	2-4 jaar	Moeders	VS
31. Owen et al., 2009	Cross-sectioneel	129	8-12 jaar	Moeders en kinderen	VS
32. Sianko & Hedge, 2019	Cross-sectioneel	580	11-15 jaar	Ouders en tieners	VS
33. Skopp et al., 2007	Cross-sectioneel	157	7-9 jaar	Moeders en kinderen	VS
34. Anderson & Bernhardt, 2020	Interview	68	21+	Vrouwen blootgesteld als kind	VS
35. Anderson & Danis, 2006	Interview	12	22-54 jaar	Vrouwen blootgesteld als kind	VS

36. Anderson & Carroll, 2021	Interview	35	19-64 jaar	Vrouwen blootgesteld als kind	VS
37. Anderson et al., 2011	Interview	15	22-64 jaar	Vrouwen blootgesteld als kind	VS
38. Gonzales et al., 2011	Interview	12	25-70 jaar	Vrouwen blootgesteld als kind	VS
39. Goldblatt	Interview	21	13-18 jaar	Mannen blootgesteld als kind	Israël
40. Miranda et al., 2021	Interview	10	12-17 jaar	Tieners eerder blootgesteld	Chili
41. Morris et al., 2019	Interview	18	8-25 jaar	Tieners eerder blootgesteld	<u>Australië</u>
42. Fogarty et al., 2019	Interview (10 jaar)	9	0-10 jaar	Moeders en kinderen	<u>Australië</u>
43. Suzuki et al., 2018	Interview	10	23-35 jaar	Moeders en kinderen	VS
44. Humphreys , 2001	Interview	10	20-40 jaar	Volwassenen blootgesteld als kind	VS
45. O'Brien et al., 2012	Interview	6	18-40 jaar	Vrouwen blootgesteld als kind	<u>Australië</u>
46. Jenney et al., 2016	Interview	12	18-47 jaar	Volwassenen blootgesteld als kind	VS

Tabel 2*Samenvatting resultaten*

<i>Studie ID, Auteur, jaar</i>	<i>Type geweld</i>	<i>Tijd van blootstelling</i>	<i>Operationalisering veerkracht</i>	<i>Veerkracht-belemmerende factoren</i>	<i>Veerkracht-bevorderende factoren</i>
1. Anderson & Bang, 2012	Fysiek en verbaal	Verleden	Afwezigheid PTSS symptomen, goed vermogen om met stress om te gaan	Blootstelling kind aan mentale problemen moeder, tussenkomst van de politie	Lagere PTSS levels moeder, voltijds werkende moeder
2. <u>Martinez-Torteya et al., 2009</u>	Fysiek en verbaal	Heden (of niet)	Geen internaliserend en/of externaliserend gedrag	Depressie moeder, moeilijk temperament kind	Lage levels moederlijke depressie, makkelijk temperament kind
3. <u>Rea & Rosman, 2005</u>	Fysiek en verbaal	Verleden (of niet)	Geen internaliserend en/of externaliserend gedrag, goede schoolprestaties	Verbale vijandigheid moeder, toegeeflijkheid moeder	Hoge levels autoritatief opvoeden
4. <u>McDonald et al., 2016</u>	Fysiek en verbaal	Verleden of heden	Competentie op sociaal, academisch en extra curriculaire vlak	Hoger jaarinkomen, meer kinderen in huishouden, biologisch kind zijn van de mishandelaar	Lage levels gedragsproblemen kind, hogere educatie moeder
5. Bowen, 2017	Fysiek en verbaal	Heden	Geen externaliserende gedragsproblemen	Meer emotioneel en actief kind	Minder emotioneel, actief en meer verlegen kind

6. Galano et al., 2022	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden of heden	Goede emotie-regulatie en sociale vaardigheden	Hoge prikkelbaarheid kind, negatief opvoeden, hoge levels PTSS moeder	Positief opvoeden
7. Aksoy et al., 2023	Verbaal	Heden	Geen psychopathologie, weinig agressie	Lagere SES, minder zelfvertrouwen, minder goede zelf-effectiviteit en sociale vaardigheden	Hogere SES, meer zelfvertrouwen, betere zelf-effectiviteit en sociale vaardigheden
8. Graham-Bermann et al., 2009	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden of heden	Hoge zelf-waarde, goede sociale vaardigheden, weinig gedragsproblemen, lage levels depressie	Meer blootstelling aan huiselijk geweld, hogere levels depressie en PTSS moeder, zorgen van kind over moeder	Effectief opvoeden, goed functioneren binnen familie, goede sociale vaardigheden kind
9. Mariscal, 2020	Fysiek en verbaal	Heden	Gezonde mentale welzijn, weinig risicogedrag, goede schoolbetrokkenheid	Minder goede sociale cognitie en vaardigheden	Goede sociale vaardigheden en adaptief vermogen
10. Fogarty et al., 2020	Fysiek en verbaal	Heden (of niet)	Goed emotioneel en gedragsmatig functioneren	Meer blootstelling aan huiselijk geweld, slecht fysiek welzijn moeder	Geen blootstelling meer op 3-4 jarige leeftijd, goed fysiek welzijn moeder, werk of studie moeder

11. Howell et al., 2021	Fysiek, seksueel en verbaal	Heden	Goede sociale vaardigheden en aanpassingsvermogen	Negatief opvoeden, blootstelling aan ernstiger huiselijk geweld	Goede cohesie met de gemeenschap
12. McDonald et al., 2015	Fysiek en verbaal	Heden	Afwezigheid PTSS symptomen, geen internaliserend en/of externaliserend gedrag	Hogere educatie moeder, lager jaarinkomen	Groter aantal kinderen in huishouden
13. Bowen, 2015	Fysiek en verbaal	Heden	Weinig problemen met leeftijdsgenoten	Meer problemen met leeftijdsgenoten, hogere levels depressie moeder	Minder emotioneel kind
14. Cameranesi et al., 2022	Fysiek, seksueel en verbaal	Heden	Goed aanpassingsvermogen	Stemmings- of angststoornis moeder, chronische gezondheidsproblemen moeder	Gezond mentaal welzijn moeder, moeder zonder astma
15. Miller et al., 2014	Fysiek, seksueel en verbaal	Heden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen, geen sociale problemen	X	Groter sociaal netwerk in huis
16. Miller-Graff et al., 2016	Fysiek en verbaal	Verleden	Geen psychopathologie, hoge levenstevredenheid	Lage levels moederlijke warmte, ernstiger huiselijk geweld	Hoge levels moederlijke warmte

17. Piotrowski, 2011	Fysiek	Verleden of heden	Geen internaliserende problemen, geen psychopathologie	Lage levels warmte van moeder en/of broer/zus, hoge vijandigheid moeder en/of broer/zus	Warmere relatie met moeder, broer/zus, lage vijandigheid moeder, broer/zus
18. Hawkins et al., 2019	Fysiek, seksueel en verbaal	Heden	Geen internaliserende problemen, geen PTSS symptomen	Blootstelling aan dierlijk geweld, lage levels positieve interacties met hond/kat	Hoge levels positieve interacties hond/kat
19. Pinto et al., 2019	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden of heden	Goed emotioneel welzijn en sociaal gedrag	X	Tevredenheid van moeder met opvoeden
20. Murphy et al., 2022	Fysiek, seksueel en verbaal	Heden	Goede sociale vaardigheden	Lage levels positieve interactie met hond/kat	Hoge levels positieve interactie met hond/kat
21. Anderson, 2017	Fysiek en verbaal	Verleden	Positief functioneren	Geloof kind dat moeder zelf schuld heeft aan geweld, weglopen van huis	Steun/afleiding zoeken (buitenshuis), beschermen familie tegen geweld
22. Katz et al., 2016	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden	Goede emotieregulatie, geen psychopathologie	X	Bewustzijn en acceptatie moeder negatieve emoties kind

23. Piotrowski et al., 2013	Fysiek	Verleden of heden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen, weinig depressie	Langere blootstelling aan huiselijk geweld, lage warmte en hoge vijandigheid broer/zus	Hoge levels warmte broer/zus
24. Cohodes et al., 2017	Fysiek, en onduidelijk	Verleden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen	Aanwezigheid psychopathologie moeder, lager bewustzijn moeder van negatieve emoties van kind	Bewustzijn en coaching moeder negatieve emoties kind, hogere SES
25. Ehrensaft et al., 2017	Fysiek en seksueel	Heden	Afwezigheid traumagerelateerde symptomen	Negatief opvoeden	Positief opvoeden
26. Grych et al., 2017	Fysiek	Verleden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen	Meer blootstelling aan huiselijk geweld, perceptie kind dat geweld eigen schuld en bedreigend is	Minder blootstelling aan huiselijk geweld
27. Johnson & Liebermann, 2007	Fysiek	Verleden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen	Ernstiger huiselijk geweld, lager bewustzijn moeder van negatieve emoties kind, minder goede moeder-kind relatie	Adaptieve moeder-kind relatie, goede instelling moeder op negatieve emoties kind

28. Lang & Stover, 2008	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden of heden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen, lage levels PTSS	Hoge levels vijandigheid moeder, hoge levels stress en PTSS moeder	Lagere levels vijandigheid moeder, lagere levels stress en PTSS moeder
29. Leyondosky et al., 2006	Fysiek, seksueel en verbaal	Heden	Geen externaliserende problemen	Slechte mentale welzijn moeder, weinig sociale steun, negatief opvoeden moeder	Gezonde mentale welzijn moeder, sociale steun, positief opvoeden moeder
30. Manning et al., 2014	Fysiek	Verleden, heden (of niet)	Geen externaliserende problemen, goede sociale vaardigheden	Psychopathologie moeder, hoge levels boze reactiviteit kind	Sensitief opvoeden
31. Owen et al., 2009	Fysiek en onduidelijk	Verleden	Geen internaliserende en/of externaliserende problemen	Lage familiecohesie, psychopathologie moeder, perceptie kind dat geweld eigen schuld en bedreigend is	Hoge familiecohesie, lage levels stress moeder
32. Sianko & Hedge, 2019	Fysiek en verbaal	Verleden, heden (of niet)	Goede zelf-effectiviteit, geen depressie Geen externaliserend gedrag	In een onveilige buurt wonen, lage levels familiale steun, laag inkomen	In een veilige buurt wonen, hoger jaarinkomen, positieve interacties met leeftijdsgenoten, positieve percepties

33. <u>Skopp et al., 2007</u>	Fysiek en verbaal	Heden	Geen externaliserend gedrag	Lage levels moederlijke warmte	Hoge levels moederlijke warmte
34. Anderson & Bernhardt, 2020	Fysiek, seksueel, financieel en verbaal	Verleden	Positieve levensuitkomsten	X	Afstand nemen van de familie, spiritualiteit, wens om cirkel te doorbreken, over ervaringen praten, educatie over huiselijk geweld, eigen competentie, aanpassingsvermogen,
35. Anderson & <u>Danis, 2006</u>	Fysiek en verbaal	Verleden	Positieve levensuitkomsten	X	Sociale steun, veiligheid anderen en zichzelf waarborgen, fysieke en emotionele toevluchtsoorden, wens om cirkel te doorbreken, educatie huiselijk geweld, bewustzijn eigen controle
36. Anderson & Carroll, 2021	Fysiek en verbaal	Verleden	Positieve levensuitkomsten	X	Sociale steun, toevluchtsoord hebben, zichzelf en anderen beschermen

37. Anderson et al., 2011	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden	Succesvol, zelf niet gewelddadig zijn	X	Afstand nemen van familie, educatie huiselijk geweld, therapie, spiritualiteit, wens om cirkel te doorbreken, bewustzijn eigen controle
38. <u>Gonzales et al., 2011</u>	Fysiek en verbaal	Verleden	Competent zijn, in staat om relaties te onderhouden	X	Sociale steun, fysieke en emotionele toevluchtsoord hebben, spiritualiteit, wens cirkel te doorbreken, zichzelf en anderen beschermen, makkelijk temperament, gevoel voor humor, empathie, begrip familie systeem
39. <u>Goldblatt</u>	Fysiek en verbaal	Verleden	Goed cognitief en gedragsmatig functioneren	X	Afstand nemen van familie, educatie huiselijk geweld, verlangen om cirkel te doorbreken

40. Miranda et al., 2021	Fysiek en verbaal	Verleden	Positieve levensuitkomsten	X	Sociale steun, zichzelf en anderen beschermen, fysieke en emotionele toevluchtsoord hebben, zichzelf en anderen beschermen
41. Morris et al., 2019	Fysiek en verbaal	Verleden	Goed emotioneel en gedragsmatig functioneren	X	Sociale steun, moeder beschermen, afstand nemen van vader
42. Fogarty et al., 2019	Fysiek en verbaal	Verleden of heden	Gezond mentaal welzijn, niet gewelddadig zijn, betekenisvol leven	X	Gezond mentaal welzijn moeder, consistent opvoeden, fysieke en emotionele toevluchtsoord hebben
43. Suzuki et al., 2018	Fysiek en verbaal	Verleden	Betekenisvol leven, in staat om relaties te onderhouden	X	Sociale steun, doelen stellen en nastreven voor succes, wens om cirkel te doorbreken, afstand nemen van de familie, spiritualiteit, goede emotieregulatie, bewustzijn eigen controle

44. Humphreys , 2001	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden	Betekenisvol leven, succesvol, in staat om relaties te onderhouden	X	Doelen stellen en nastreven voor succes, toevluchtsoord hebben, therapie, afstand nemen van de familie, educatie huiselijk geweld, bewustzijn eigen controle
45. O'Brien et al., 2012	Fysiek, seksueel en verbaal	Verleden	Positieve levensuitkomsten, in staat om relaties te onderhouden	X	Sociale steun, doelen stellen en nastreven voor succes, wens om cirkel te doorbreken, fysieke en emotionele toevluchtsoord hebben
46. Jenney et al., 2016	Fysiek en verbaal	Verleden	Positieve levensuitkomsten, in staat om relaties te onderhouden	X	Sociale steun, wens om cirkel te doorbreken, fysieke en emotionele toevluchtsoord hebben, bewustzijn eigen controle, doorzettingsvermogen en hoop

Noot. X houdt in dat er geen (significant) resultaat was

Operationalisering veerkracht

Veerkracht was op verschillende manieren geoperationaliseerd in de geïncludeerde studies. Op basis van de analyse waren er zes “thema’s” te onderscheiden: (1) afwezigheid psychopathologie, (2) aan- of afwezigheid van bepaald wenselijk of onwenselijk gedrag, (3) bepaalde wenselijke eigenschappen, (4) bepaalde prestaties en/of competenties, (5) bepaalde perspectieven en (6) algemeen terugveren na tegenslag naar normaal functioneren (niet verder gespecificeerd). Veel kwantitatieve studies definieerden veerkracht op meerdere vlakken, waardoor er overlap is binnen de thema’s. De operationalisering van veerkracht was bedoeld voor kinderen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld, of voor volwassenen die als kind zijn blootgesteld aan huiselijk geweld. Omdat de definities van veerkracht verschillende betekenissen hadden bij de kwantitatieve en kwalitatieve studies wordt er in de resultaten een onderscheid gemaakt.

De kwantitatieve studies hebben veerkracht met name geoperationaliseerd als de afwezigheid van internaliserende en/of externaliserende (gedrags)problemen. Verder was veerkracht in 58% van de gevallen geoperationaliseerd als de afwezigheid van psychopathologie (bijvoorbeeld lage levels depressie bij het kind dat is blootgesteld aan huiselijk geweld), in 45% van de gevallen als aan- of afwezigheid van bepaald wenselijk of onwenselijk gedrag (bijvoorbeeld weinig agressie), in 30% als het hebben van bepaalde wenselijke eigenschappen (bijvoorbeeld goede sociale vaardigheden), in 9% van de gevallen als het behalen van bepaalde prestaties/competenties (bijvoorbeeld goede schoolresultaten), in 9% van de gevallen ging het om bepaalde perspectieven (bijvoorbeeld perspectief dat het kind zelf geen schuld heeft aan het geweld) en in 3% ging het om algemeen terugveren na tegenslag naar normaal functioneren (bijvoorbeeld “positief functioneren”).

Binnen de kwalitatieve studies was veerkracht het meest geoperationaliseerd als het hebben van positieve levensuitkomsten. Hoe dit er concreet uitzag is niet gespecificeerd in de

studies. Verder was veerkracht in 15% van de gevallen geoperationaliseerd als de afwezigheid psychopathologie (bijvoorbeeld lage levels PTSS), in 15% van de gevallen als aan- of aanwezigheid van bepaald wenselijk of onwenselijk gedrag (bijvoorbeeld zelf niet gewelddadig zijn), in 54% van de gevallen als het hebben van bepaalde wenselijke eigenschappen (bijvoorbeeld in staat zijn om relaties te onderhouden), in 31% van de gevallen als het behalen van bepaalde prestaties en/of competenties (bijvoorbeeld het hebben van een goede carrière), in 46% van de gevallen als bepaalde perspectieven (bijvoorbeeld bewustzijn van eigen controle in het leven) en in 46% van de gevallen als algemeen terugveren na tegenslag naar normaal functioneren (bijvoorbeeld positieve levensuitkomsten).

Veerkracht-beïnvloedende factoren

Op basis van de analyse van de geïncludeerde studies kwamen enkele onderwerpen herhaaldelijk terug. Hierbij zijn een aantal factoren onderscheiden die belangrijk bleken in de geïncludeerde literatuur. Deze factoren zijn ingedeeld in de volgende thema's: (1) familiefactoren (2) factoren individu, (3) opvoeding /omgang met kind, (4) omgevingsfactoren en (5) psychopathologie moeder. Ook hier werden meerdere thema's binnen één studie onderzocht, waardoor er overlap is. De thema's zijn gerangschikt naar het aantal studies die het thema onderzochten. Kwantitatieve studies en kwalitatieve studies worden hierbij apart besproken, om eventuele verschillen en overeenkomsten te belichten.

Familiefactoren

Met familiefactoren worden factoren bedoeld die spelen binnen een familie. Deze factoren werden zowel positief als negatief gerelateerd aan veerkracht. Voorbeelden van familiefactoren zijn sociaaleconomische status (SES), educatie van de moeder, maar ook de duur van blootstelling aan huiselijk geweld. In totaal hebben 36 van de 46 geïncludeerde studies (79%) vormen van familiefactoren onderzocht.

Kwantitatief. Van de 33 kwantitatieve studies waren er 20 kwantitatieve studies die

bepaalde familiefactoren positief relateerden aan veerkracht [1, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 31, 32] en 19 kwantitatieve studies die bepaalde familiefactoren negatief relateerden aan veerkracht [2, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 31, 32]. Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factor is een hoge familiecohesie (als veerkracht-bevorderende factor), langdurige blootstelling aan huiselijk geweld (als veerkracht-belemmerende factor) ernstigere vormen van huiselijk geweld (als veerkracht-belemmerende factor) en sociaal economische status (gemixt). De kwantitatieve studies waren vrij consistent over welke factoren veerkracht negatief beïnvloeden en welke factoren veerkracht positief beïnvloeden. Wel waren er enkele tegenstrijdigheden.

Opvallend is bijvoorbeeld dat de onderzoeken verschillen over de invloed van sociaal economische status (SES). Volgens 6 andere kwantitatieve studies is SES niet significant gerelateerd aan veerkracht [2, 8, 10, 26, 28, 33], volgens 6 kwantitatieve studies is een hoge SES positief gerelateerd aan veerkracht [7, 12, 14, 22, 24, 32], en volgens een enkele kwantitatieve studie is een hoge SES negatief gerelateerd aan veerkracht [4]. De steekproeven van de studies die vonden dat SES niet significant is, varieerden van 74-1060 deelnemers. De leeftijd van de onderzochte kinderen was tussen de 0-4 jaar [2,10] en 8-14 jaar [2 10, 26, 28, 33]. Hiervan zijn 2 studies longitudinaal met een tijdsduur van 1 en 4 jaar [2, 10]. De studies die vonden dat een hoge SES veerkracht-bevorderend is varieerden van 58-3886 deelnemers. De onderzochte kinderen waren 4-15 jaar. Hiervan waren er twee studies longitudinaal met een tijdsduur van 2 en 12 jaar [7, 14]. Studie [4] was een cross-sectionele studie onder 291 kinderen van gemiddeld 9 jaar.

Hoewel studie [11] vond dat ernstigere vormen van huiselijk geweld negatief gerelateerd is aan goede sociale vaardigheden, vond studie [6] geen significant effect tussen de ernst van het huiselijk geweld en sociale vaardigheden. Dit terwijl de methodologie van de studies vergelijkbaar waren; studie [11] betrof een cross-sectionele studie met 118 kinderen tussen de

6-14 jaar oud, studie [6] betrof een longitudinale studie van 8 jaar met 120 kinderen tussen de 4-12 jaar oud.

Verder vonden studies [4] en [12] dat een hoge educatie van de moeder positief gerelateerd is aan veerkracht. Studie [15] vond echter geen significant effect tussen hoge educatie van de moeder en veerkracht, maar vond wel dat een lage educatie van de moeder positief gerelateerd is aan veerkracht als het sociale netwerk thuis toeneemt. Wel verschilde de leeftijd van de onderzochte kinderen in de studies. Studies [4] en [12] onderzochten kinderen tussen de 7-12 jaar, studie [15] onderzocht kinderen van 2-6 jaar.

Kwalitatief. Er waren 10 kwalitatieve studies die bepaalde familiefactoren positief relateerden aan veerkracht [34, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46]. Wat het meest terugkwam als veerkracht-bevorderende factor binnen de kwalitatieve studies is afstand nemen van de familie en/of de vader en zorgen voor bescherming tijdens het geweld (voor anderen).

Factoren individu

Bepaalde factoren binnen het individu werden zowel positief als negatief gerelateerd aan veerkracht. Voorbeelden van factoren van individuen zijn eigenschappen zoals een goede emotieregulatie, of het hebben van een perspectief dat het individu persoonlijk geen schuld heeft aan het geweld. In totaal hebben 25 van de 46 studies (54%) de invloed van individuele factoren op veerkracht onderzocht.

Kwantitatief. Van deze studies waren er 8 kwantitatieve studies die bepaalde factoren van het kind positief relateerden aan veerkracht [2, 4, 5, 7, 8, 9, 13, 21] en 12 kwantitatieve studies die bepaalde factoren van het kind negatief relateerden aan veerkracht [2, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 21, 26, 30, 31]. Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factor is sociale vaardigheden. Goede sociale vaardigheden zijn positief gerelateerd aan veerkracht, minder goede sociale vaardigheden zijn negatief gerelateerd aan veerkracht.

De resultaten waren consistent, op de factor gender na. Volgens studies [3, 8, 10, 12, 22,

24, 26, 27, 28, 32] is gender niet significant gerelateerd aan veerkracht. De steekproeven van de niet significante studies varieerden van 30-1060 deelnemers. De leeftijd van de onderzochte kinderen varieerden van 3-15 jaar. Van de 14 kwantitatieve studies is 14% longitudinaal met een tijdsduur tussen 1-4 jaar [3, 10]. Volgens studies [5, 13] zitten er echter wel significante verschillen tussen geslacht. Meer sociaal zijn is volgens studie [13] bijvoorbeeld een significante veerkracht-bevorderende factor voor meisjes, maar is geen significante factor voor jongens. Verder is volgens studie [5] een veilige hechting een significante veerkracht-bevorderende factor voor meisjes en niet voor jongens, maar volgens studie [13] is dit andersom. Dit terwijl de methodologie van de studies vergelijkbaar is; zowel studie [5] als studie [13] betroffen een longitudinale studie van 4 jaar met kinderen van 0-4 jaar. Studie [5] had 7743 deelnemers en studie [13] had 7712 deelnemers. Tot slot zouden meisjes een grotere kans hebben om mentale problemen na de blootstelling aan huiselijk geweld te ontwikkelen dan jongens volgens studies [9, 16]. Studie [9] was een cross-sectionele studie van 601 deelnemers met kinderen tussen de 11-17.5 jaar. Studie [16] was een cross-sectionele studie met 703 volwassenen deelnemers die als kind zijn blootgesteld aan huiselijk geweld.

Kwalitatief. Er zijn 12 kwalitatieve studies die bepaalde factoren van het kind positief relateerden aan veerkracht [34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46]. Wat het meest terugkwam als veerkracht-bevorderende factor in de kwalitatieve studies is “mentaal” ontsnappen door afleiding te zoeken en het verlangen om de cirkel van huiselijk geweld te doorbreken.

Opvoeding en omgang met kind

Bepaalde opvoedings- en omgangsvormen bij ouders, met name de moeder, werden zowel positief als negatief gerelateerd aan veerkracht. Enkele voorbeelden zijn negatief opvoeden en hoge levels moederlijke warmte. In totaal zijn er 21 van de 46 geïncludeerde

studies (46%) die vormen van opvoedings- en omgangsstijlen hebben onderzocht.

Kwantitatief. Van deze studies waren er 17 kwantitatieve studies die een bepaalde opvoeding en omgang met kind positief relateerden aan veerkracht [3, 5, 6, 8, 9, 13, 16, 17, 19, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33] en 11 kwantitatieve studies die een bepaalde opvoeding en omgang met het kind negatief relateerden aan veerkracht [3, 6, 11, 16, 17, 24, 25, 27, 28, 29, 33]. Wat het meeste terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factoren zijn opvoeding (positief, effectief, sensitief, autoritatief en negatief), hoge levels aan moederlijke of ouderlijke warmte (veerkracht-bevorderend) en hoge levels van vijandigheid van de moeder (veerkracht-belemmerend). Hoewel de resultaten in de meeste gevallen consistent waren over welke opvoedings-en omgangsvormen positief en negatief gerelateerd zijn aan veerkracht, zijn er enkele tegenstrijdigheden.

Opvallend is bijvoorbeeld dat volgens studies [22] en [24] bewustzijn en coaching van de moeder van verdriet en boosheid van haar kind alleen gerelateerd is aan lagere levels internaliserende problemen en niet aan externaliserende problemen bij kinderen. Volgens studie [27] is bewustzijn van de moeder van verdriet en boosheid van haar kind echter gerelateerd aan lagere levels externaliserende problemen en niet aan internaliserende problemen bij kinderen. Dit terwijl de methodologie van de studies vrij vergelijkbaar is; studie [22] was een cross-sectionele studie onder 58 kinderen van 6-12 jaar, studie [24] was een cross-sectionele studie onder 190 kinderen van gemiddeld 4 jaar en studie 27 is een cross-sectionele studie onder 30 kinderen van 3-5 jaar.

Verder is in studie [33] de moederlijke warmte volgens moeders alleen een significante veerkracht-bevorderende factor voor meisjes en niet voor jongens. Volgens kinderen is een hoge moederlijke warmte echter significant voor beide geslachten. Studie [33] was een cross-sectionele studie onder 157 kinderen van 7-9 jaar.

Kwalitatief. Een enkele kwalitatieve studie [42] relateerde consistent opvoeden van de

moeder positief aan veerkracht, maar verder waren er geen studies die dit thema onderzochten.

Omgevingsfactoren

Bepaalde factoren in de omgeving van kinderen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld waren zowel positief als negatief gerelateerd aan veerkracht. Enkele voorbeelden van omgevingsfactoren zijn in een veilige buurt wonen en sociale steun. In totaal hebben 18 van de 46 studies (39%) bepaalde omgevingsfactoren in relatie met veerkracht onderzocht.

Kwantitatief. Er waren 6 kwantitatieve studies die bepaalde omgevingsfactoren positief relateerden aan veerkracht [5, 9, 11, 21, 29, 32] en 3 kwantitatieve studies (43%) die bepaalde omgevingsfactoren negatief relateerden aan veerkracht [1, 29, 32]. Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factor is sociale steun van leeftijdsgenoten en/of zorgzame volwassenen en positieve relaties met leeftijdsgenoten. De resultaten waren consistent over welke factoren veerkracht negatief en positief beïnvloeden.

Kwalitatief. Er zijn 11 kwalitatieve studies die bepaalde omgevingsfactoren positief relateerden aan veerkracht [34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46]. Wat hier het meest terugkwam als veerkracht-bevorderende factor is sociale steun en het hebben van een fysieke en emotionele toevluchtsoord.

Psychopathologie moeder

Psychopathologie (bijvoorbeeld depressie, PTSS) bij met name de moeder, is zowel positief als negatief gerelateerd aan veerkracht bij kinderen. In totaal hebben 16 van de 46 studies de invloed van psychopathologie (35%) op veerkracht onderzocht.

Kwantitatief. Van deze studies waren er 7 studies die een gezonde mentale welzijn van de moeder positief relateerden aan veerkracht [1, 2, 13, 14, 28, 29, 31] en 11 kwantitatieve studies die psychopathologie van de moeder negatief relateerden aan veerkracht [1, 2, 6, 8, 13, 14, 24, 28, 29, 30, 31].

Hoewel meeste studies het eens waren dat een goede mentale welzijn van de moeder een veerkracht-bevorderende factor is, en een slechte mentale welzijn een veerkracht-belemmerende factor is, waren er enkele studies die geen effect vonden tussen psychopathologie van de moeder en veerkracht [5, 10, 11, 15]. Deze studies varieerden van 118-7743 deelnemers, met kinderen van 0-14 jaar. Hiervan waren 2 studies longitudinale studies van 4 jaar [5, 10].

Verder is volgens studie [30] de psychopathologie van de moeder alleen negatief gerelateerd met veerkracht als er een lage moederlijke sensitiviteit is. Deze studie is een longitudinale studie van 2 jaar onder 201 kinderen van 2-4 jaar.

Kwalitatief. Een enkele kwalitatieve studie [42] vond dat de gezonde mentale welzijn van moeder positief gerelateerd is aan veerkracht, maar er waren verder geen studies die dit thema onderzochten.

Discussie

Het thema dat in deze systematic review centraal stond was veerkracht van kinderen die blootgesteld zijn (geweest) aan huiselijk geweld. Hoewel niet alle kinderen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld negatieve gevolgen ervaren (Fraser, 1997; Masten, 2001), betekent “de afwezigheid van serieuze aanpassingsproblemen niet noodzakelijkerwijs dat kinderen onaangetast zijn door het geweld” (Holt et al., 2008). Daarnaast bestaan een groot deel van de studies die veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld onderzoeken enkel uit steekproeven van (jonge) kinderen (Ungar, 2008), terwijl veerkracht van toepassing is door iemands hele leven heen (Masten, 2001). Om deze redenen keek deze systematic review naar de factoren die veerkracht zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden, maar ook naar hoe veerkracht is geoperationaliseerd in de literatuur. Of veerkracht geoperationaliseerd is als eigenschap (Scheffer et al., 2018), of meer als proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd (Masten, 2001).

Veerkracht

Hoewel de meeste kwantitatieve studies veel verschillende definities meenamen van veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld, waren de definities met name geoperationaliseerd als een eigenschap. De definitie van veerkracht die het meest voorkwam is de afwezigheid van internaliserende en externaliserende problematiek bij kinderen die blootgesteld zijn (geweest) aan huiselijk geweld. Ondanks dat de afwezigheid van internaliserende en externaliserende problematiek een brede term is (het kan bijvoorbeeld afwezigheid van psychopathologie, of afwezigheid van gedragsproblemen betekenen), is het niet een allesomvattende term voor veerkracht bij kinderen die blootgesteld zijn (geweest) aan huiselijk geweld. Deze term zegt namelijk weinig over bijvoorbeeld de algemene ontwikkeling bij kinderen, de sociale vaardigheden en de academische resultaten. Dit terwijl blootstelling aan huiselijk geweld ook invloed kan hebben op deze gebieden (Carpenter & Stacks, 2009; Fantuzzo & Mohr, 1999; Moore & Pepler, 1998). Daarnaast betekent de afwezigheid van internaliserende en externaliserende problematiek niet per se dat het goed gaat met kinderen die blootgesteld zijn (geweest) aan huiselijk geweld. Verder is er geen enkele kwantitatieve studie die relationele veerkracht heeft meegenomen als definitie van veerkracht. Oftewel, het vermogen om gezonde relaties te onderhouden. Uit onderzoek weten we echter dat de blootstelling aan huiselijk geweld ook een negatieve invloed heeft kan hebben op relaties (Levondosky et al., 2002).

Wel heeft een relatief groot aantal studies gekeken naar de ontwikkeling van veerkracht over tijd bij blootstelling aan huiselijk geweld, oftewel *emergent resilience* (Bonanno & Diminich, 2013; Bonanno et al., 2015), wat past bij de definitie van veerkracht als proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd (Masten, 2001). Echter zijn de meeste studies gedaan onder kinderen, waardoor onbekend is in hoeverre er sprake is geweest van een *sleeper-effect*. Bij een *sleeper-effect* manifesteren eventuele negatieve gevolgen van de

blootstelling aan huiselijk geweld zich pas op latere leeftijd, in sommige gevallen pas in de volwassenheid (Holmes, 2003). Hoewel veerkracht ook afhankelijk is van de omgeving (Masten, 2001), hebben meeste studies alleen maar één omgeving onderzocht, namelijk thuis. Ook dit kan een vertekend beeld geven van onder welke omstandigheden veerkracht zich voordoet.

Aan de andere kant zijn er bij de kwalitatieve studies minder verschillende definities van veerkracht meegenomen. De definitie die het meeste voorkwam is het hebben van positieve levensuitkomsten. Hierbij zijn de definities meer geoperationaliseerd volgens de definitie van Masten (2001); een proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd. Dit is te verklaren doordat het in kwalitatieve studies niet noodzakelijk is om de definitie van veerkracht af te bakenen tot een meetbaar concept, zoals bij kwantitatieve studies. Kwalitatieve studies kunnen hun begrippen wat “ruimer” en minder concreet nemen. Wel zijn de definities hierdoor subjectief. Een operationalisering van veerkracht was bijvoorbeeld “betekenisvol leven”, maar het is persoonsafhankelijk hoe dit wordt ingevuld. Het is ook niet altijd duidelijk hoe het leven van de deelnemers eruit heeft gezien. Oftewel, in hoeverre de blootstelling aan huiselijk geweld invloed heeft gehad op bijvoorbeeld hun academische resultaten, hun algemene ontwikkeling en eventuele psychopathologie. Wel zijn er relatief veel kwalitatieve studies die relationele veerkracht hebben meegenomen, in tegenstelling tot de kwantitatieve studies.

Veerkracht-beïnvloedende factoren

Omdat veerkracht in een complexe, dynamische interactie met andere factoren werkt (Kunnen & van Geert, 2012), zijn er veel factoren die veerkracht kunnen beïnvloeden. Zoals eerder vermeld richtte deze systematische review zich specifiek op veerkracht-beïnvloedende factoren bij kinderen die blootgesteld (geweest) zijn aan huiselijk geweld. Ik heb een aantal factoren onderscheiden die belangrijk bleken in de geïncludeerde literatuur.

Familiefactoren

Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factor in de kwantitatieve studies is een hoge familiecohesie (als veerkracht-bevorderende factor), langdurige blootstelling aan huiselijk geweld (als veerkracht-belemmerende factor), ernstigere vormen van huiselijk geweld (als veerkracht-belemmerende factor) en SES (gemixt).

Dat een hoge familiecohesie veerkracht-bevorderend is, is niet verassend. Gezinsleden staan namelijk heel dichtbij elkaar en hebben om deze reden veel invloed op kinderen (Bronfenbrenner, 1979). Een hoge familiecohesie, oftewel steun en emotionele binding tussen leden van een familie (Maynard & Olson, 1987), kan een veilige, stabiele basis bieden en als buffer voor negatieve invloeden dienen (Brookmeyer et al., 2005; Simons et al., 2016). Daarnaast wordt een hoge familiecohesie ook gerelateerd aan een betere opvoeding (Lippold et al., 2014). Dat een studie heeft gevonden dat een hoge SES gerelateerd is aan minder veerkracht, is wel verassend. Een lage SES is over het algemeen gerelateerd aan huiselijk geweld door een gebrek aan toegang tot (levens)middelen en een hogere acceptatie voor geweld (Dabaghi et al., 2023). Een mogelijke verklaring voor het resultaat dat een hoge SES gerelateerd is aan minder veerkracht (in deze studie is veerkracht minder competentie op buitenschoolse activiteiten) is dat kinderen van families met een laag inkomen meer plezier hebben in buitenschoolse activiteiten (Fredricks & Eccles, 2006). Toekomstig onderzoek zou verder kunnen onderzoeken of kinderen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld en uit een familie komen met een laag inkomen meer plezier hebben en sneller competentie erin ontwikkelen. Voor de duur en ernst van blootstelling aan huiselijk geweld lijkt er een *dose-effect* relatie te zijn, waarbij een langere duur en ernstigere vormen van blootstelling aan huiselijk geweld negatieve gevolgen hebben, wat ook is gevonden in andere studies (Graham-Bermann & Seng, 2005; Shields et al., 2020).

Wat het meest terugkwam als veerkracht-bevorderende factor binnen de kwalitatieve studies is afstand nemen van de familie/vader en zorgen voor bescherming tijdens het geweld (voor anderen). Volgens deelnemers hielp fysieke en emotionele afstand van de familie hen om niet meer de problemen van de familie te absorberen, en een gevoel van machteloosheid te weerstaan door zelf controle te nemen over hun eigen leven. Daarnaast hielp afstand nemen van de familie hen om hun verleden te confronteren en accepteren. Zorgen voor bescherming tijdens het geweld voor zichzelf, maar bijvoorbeeld ook voor hun broer/zus en moeder, hielp de deelnemers het geweld te stoppen en hiermee de blootstelling te verminderen.

Factoren individu

Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende individuele factor is sociale vaardigheden. Meeste studies vonden dat goede sociale vaardigheden veerkracht-bevorderend zijn en minder goede sociale vaardigheden veerkracht-belemmerend zijn.

Een mogelijke verklaring dat socialiteit gerelateerd is aan veerkracht is dat slechte sociale vaardigheden vaak gerelateerd worden aan negatieve uitkomsten, zoals criminaliteit, slechtere academische resultaten en psychopathologie (Parker & Asher, [1987](#); Rabiner, Coie, Miller-Johnson, Boykin, & Lochman, [2005](#); Rubin, Root, & Bowker, [2010](#)) en vaak hand in hand gaan met factoren zoals slechte zelfcontrole en weinig zelfvertrouwen (Alvord & Berghorst, 2014). Wellicht is het dus niet zozeer de sociale vaardigheden als veerkracht-beïnvloedende factor, maar meer de cumulatieve opstapeling van factoren die samengaan met slechte sociale vaardigheden zoals het balansmodel beschrijft (Bakker, 1998).

Wat het meest terugkwam als veerkracht-bevorderende factor in de kwalitatieve studies is “mentaal” ontsnappen door afleiding te zoeken en het verlangen om de cirkel van huiselijk geweld te doorbreken. Deelnemers gaven aan dat afleiding zoeken, bijvoorbeeld in huis door muziek te luisteren of buitenshuis door zich aan te sluiten bij een sportvereniging, hen hielp om hun gedachten ergens anders op te richten en de problemen thuis even te vergeten. Ook

vonden zij buitenshuis vaak sociale steun, aanmoediging, en/of kregen zij een andere blik op de wereld. Het verlangen om de cirkel te willen doorbreken hielp de deelnemers door bijvoorbeeld doelen te stellen om voor zichzelf een goede toekomst te creëren en weg te kunnen van huis, of hielp hen omdat zij geleerd hadden wat niet te doen en anderen konden helpen met hun ervaringen.

Opvoeding en omgang met kind

Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factoren zijn bepaalde opvoedingsstijlen (positief, effectief, sensitief, autoritatief en negatief), hoge levels aan moederlijke of ouderlijke warmte (veerkracht-bevorderend) en hoge levels van vijandigheid van de moeder (veerkracht-belemmerend).

De *spill-over hypothesis* zou kunnen verklaren waarom opvoeding- en omgangsvormen bij kinderen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld gerelateerd zijn aan veerkracht. De spill-over hypothesis stelt namelijk dat vijandigheid en conflict in één familiesysteem negatief overlopen in een ander familiesysteem. De negatieve gevolgen van huiselijk geweld tussen partners kunnen bijvoorbeeld overlopen in negatieve gevolgen tussen een ouder-kind relatie. Er is bijvoorbeeld een negatieve relatie tussen het meemaken van huiselijk geweld en ouderlijke warmte (Erel & Burman, 1995; Krisknakumar & Buehler, 2000) en de opvoeding die een moeder aan een kind geeft (Levondosky & Graham-Bermann, 2000; 2001).

Omgevingsfactoren

Wat het meest terugkwam als veerkracht-beïnvloedende factor is sociale steun van leeftijdsgenoten en/of zorgzame volwassenen en positieve relaties met leeftijdsgenoten. Veel sociale steun was veerkracht-bevorderend, weinig sociale steun was veerkracht-belemmerend.

Een verklaring dat sociale steun veerkracht-beïnvloedend is, is dat sociale steun een individu kan helpen zich geliefd, gerespecteerd en getroost te voelen, of om informatie te krijgen over hoe om te gaan met de situatie (Ozbay et al., 2007).

Ook de kwalitatieve studies identificeerden sociale steun van leeftijdsgenoten en/of zorgzame volwassenen als veerkracht-bevorderende factor. Daarnaast relateerden de deelnemers van deze studies het hebben van een toevluchtsoord ook als veerkracht-bevorderend. Sociale steun hielp mensen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld om hun verhaal kwijt te kunnen en zich geliefd en gewaardeerd te voelen. Een toevluchtsoord hielp de individuen die zijn blootgesteld aan huiselijk geweld om ergens anders structuur en stabiliteit te vinden, maar vooral om afleiding en eventueel steun te vinden.

Psychopathologie moeder

Meeste studies vonden dat een gezonde mentale welzijn van de moeder veerkracht-bevorderend is en psychopathologie van de moeder veerkracht-belemmerend is.

Een mogelijke verklaring dat de psychopathologie van de moeder negatief gerelateerd is aan veerkracht is dat het meemaken van huiselijk geweld voor moeders heel ingrijpend kan zijn. De negatieve emotionele gevolgen en het leven in constante angst die hieruit kunnen ontstaan kunnen het zorgen voor de noden en behoeften van een kind compromitteren (Buchbinder, 2004; Holden, 2003; Levondosky, 2000; Levondosky & Graham-Bermann, 2001). Aanvullend op wat in het thema over opvoeding en omgang is besproken hebben mentale problemen van de moeder ook een negatief effect op haar vermogen om een kind op te voeden (Levondosky et al., 2006). Dat niet alle studies vonden dat psychopathologie van de moeder een effect heeft op veerkracht, is te verklaren doordat ook vrouwen veerkrachtig kunnen zijn met het meemaken van huiselijk geweld (Tsirigotis, & Łuczak, 2018). Zelfs als vrouwen wel last krijgen van psychopathologie na het meemaken van huiselijk geweld is het mogelijk dat dit voor sommige vrouwen weinig invloed heeft in de opvoeding en omgang met hun kinderen. Studie [30] vond bijvoorbeeld dat psychopathologie van de moeder alleen negatief gerelateerd is aan veerkracht bij een lage moederlijke sensitiviteit. Toekomstig onderzoek zou deze mechanismen verder kunnen onderzoeken.

Beperkingen en sterke kanten

Binnen deze systematische review zijn enkele limitaties te benoemen. Ten eerste is het belangrijk om de resultaten met voorzichtigheid te interpreteren. De gevonden factoren zijn namelijk niet los van elkaar te zien; ze werken in een complexe, dynamische interactie met andere factoren (Kunnen & van Geert, 2012). Verder is deze systematische review geen meta-analyse; er zijn op significantie na geen statistische factoren meegenomen. Over bijvoorbeeld de effectgrootte kan op basis van deze systematische review dus geen uitspraken worden gedaan. Daarnaast zijn de individuele geïncludeerde studies vanwege veelvuldige informatie in thema's onderverdeeld. De informatie is hierdoor wat gegeneraliseerd, waardoor de specifieke mechanismen achter de factoren wat meer naar de achtergrond zijn verschoven. Ten tweede zijn de meeste vragenlijsten door de moeder ingevuld, doordat de kinderen vaak te jong waren dit zelf te doen. Mogelijk geeft dit een vertekend beeld, omdat het perspectief van het kind niet altijd goed vertegenwoordigd zal zijn. Ook zijn de metingen maar momentopnames; onbekend is of de individuen onder andere omstandigheden nog steeds veerkrachtig zijn. Ten derde is een aanzienlijk deel van de geïncludeerde studies retrospectieve studies. Hierdoor is het moeilijk om te weten of de geïdentificeerde veerkracht-beïnvloedende factoren ook echt gerelateerd zijn aan veerkracht. Tot slot zijn in verband met beperkte tijd niet alle relevante databases gebruikt. Ook waren een relatief groot deel van de gevonden studies niet volledig beschikbaar. Mogelijk zijn dus niet alle studies over dit onderwerp gevonden. Aanvullend is het aannemelijk dat studies die geen significant effect vonden niet zijn gepubliceerd, wat wederom een vertekend beeld kan geven.

Een sterke kant van dit onderzoek is dat dit, naar mijn beste weten, de eerste systematische review is die zo breed kijkt naar veerkracht-beïnvloedende factoren. Er zijn relatief weinig systematische reviews over veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld. De reviews die er wel zijn hebben de definitie van veerkracht meer afgebakend zoals Fogarty en collega's

(2019) die hebben gekeken naar veerkracht op emotioneel en gedragsmatig vlak. Ook is deze systematic review, naar mijn beste weten, de eerste die de operationalisering van veerkracht na de blootstelling aan huiselijk geweld onder de loep neemt.

Toekomstig onderzoek

Samenvattend zou er in toekomstig onderzoek meer onderzoek gedaan kunnen worden naar de dynamische definitie van veerkracht, waarbij er meer situaties (bijvoorbeeld de school- of werkomgeving) en meer perspectieven van andere mensen wordt meegenomen (bijvoorbeeld leraren, eventueel de vader). Specifiek zou er gekeken kunnen worden naar de mechanismen van relationele veerkracht, omdat dit tot nu toe nog niet empirisch is gedaan.

Conclusie

Veerkracht is in kwantitatieve studies vooral gemeten als een gekaderde eigenschap, waarbij relationele veerkracht niet eens is meegenomen. Binnen de kwantitatieve studies werd veerkracht het meest geoperationaliseerd als de afwezigheid van internaliserende en externaliserende problemen. In de kwalitatieve studies is veerkracht wat “ruimer” gemeten, namelijk als een proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd (Masten, 2001). De operationalisering van veerkracht die het meest is gebruikt in kwalitatieve studies is het hebben van positieve levensuitkomsten.

Verder zijn er veel verschillende factoren die veerkracht kunnen beïnvloeden, die in de thema's familiefactoren, factoren individu, opvoeding en omgang met kind, omgevingsfactoren en psychopathologie van de moeder onderverdeeld zijn. De meeste veerkracht-beïnvloedende factoren hadden te maken met familiefactoren.

Al met al bevestigt deze systematic review dat veerkracht in een complexe, dynamische interactie met andere factoren werkt (Kunnen & van Geert, 2012). Hierbij lijkt het niet te gaan om specifieke “triggers” die veerkracht op een positieve of negatieve manier kunnen beïnvloeden, maar lijkt het eerder te gaan om een cumulatief risico waarbij stressfactoren de

overhand krijgen op beschermende factoren (Bakker, 1998). Om kinderen te beschermen tegen de schadelijke gevolgen van blootstelling aan huiselijk geweld is het dus belangrijk om te kijken naar manieren om het aantal beschermende en bedreigende factoren in balans te houden. Want veerkracht is niet een eigenschap; het is een proces en uitkomst dat kan veranderen over tijd (Masten, 2001). Dat kinderen veerkracht vertonen betekent tenslotte niet dat kinderen onaangetast zijn of blijven door de blootstelling aan het geweld thuis (Holden et al., 2008).

Referenties

Noot. Studies gemarkeerd met * zijn geïncludeerd in de systematic review

- Adamson, J. L., & Thompson, R. A. (1998). Coping with interparental verbal conflict by children exposed to spouse abuse and children from nonviolent homes. *Journal of Family Violence, 13*, 213–232. <https://doi.org/10.1023/A:1022896804777>
- *Aksoy, D., Simões, C., & Favre, C. A. (2023). Exposure to intimate-partner violence and resilience trajectories of adolescents: a two-wave longitudinal latent transition analysis. *International journal of environmental research and public health, 20*(9), 567. <https://doi.org/10.3390/ijerph20095676>
- *Anderson, K. M. (2017). Children’s protective strategies in the context of exposure to domestic violence. *Journal of Human Behavior in the Social Environment, 27*(8), 835-846. <https://doi.org/10.1080/10911359.2017.1339654>
- *Anderson, K. M., & Bang, E. J. (2012). Assessing PTSD and resilience for females who during childhood were exposed to domestic violence. *Child & Family Social Work, 17*(1), 55-65. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2011.00772.x>
- *Anderson, K. M., & Bernhardt, C. (2020). Resilient adult daughters of abused women: Turning pain into purpose. *Violence against women, 26*(6-7), 750-770. <https://doi.org/10.1177/1077801219842946>
- *Anderson, K. M., & Carroll, M. K. (2022). Childhood protective strategies for adult daughters of abused women raised in rural areas. *Child & Family Social Work, 27*(3), 405-413. <https://doi.org/10.1111/cfs.12891>
- *Anderson, K. M., & Danis, F. S. (2006). Adult daughters of battered women: Resistance and resilience in the face of danger. *Affilia, 21*(4), 419-432. <https://doi.org/10.1177/0886109906292130>
- *Anderson, K.M., Danis, F.S. &Havig, K. (2011) Adult daughters of battered women:

- recovery and posttraumatic growth following childhood adversity. *Families in Society*, 92 (2), 154–160. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.4092>
- Alink, L., Prevoe, M., Berkel, S. van, Linting, M., Klein Velderman, M., & Pannebakker, F. (2018). NPM 2017: Nationale prevalentiestudie mishandeling van kinderen en jeugdigen. Leiden: Leiden University, Institute of Education and Child Studies / TNO Child Health
- Alvord, M. K., Rich, B. A., & Berghorst, L. H. (2014). Developing social competence through a resilience model. *Resilience interventions for youth in diverse populations* (pp. 329-351). New York, NY: Springer New York.
- Assink, M., Put, C. van der, Kuiper, K., Mulder, T., & Stams, G.J.J.M. (2016). Risicofactoren voor kindermishandeling: Een meta-analytisch onderzoek naar risicofactoren voor seksuele mishandeling, fysieke mishandeling en verwaarlozing. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2011.00772.x>
- Augeo Foundation. (z.d.) *Huiselijk geweld*. Geraadpleegd op 4 maart 2024, van <https://www.augeo.nl/themas/huiselijk-geweld>
- Bancroft, L., Silverman, J. G., & Ritchie, D. (2011). The batterer as parent: Addressing the impact of domestic violence on family dynamics. Sage publications.
- Bauer, N. S., Herrenkohl, T. I., Lozano, P., Rivara, F. P., Hill, K. G., & Hawkins, J. D. (2006). Childhood bullying involvement and exposure to intimate partner violence. *American Academy of Paediatrics*, 118, 235–242. <https://doi.org/10.1542/peds.2005-2509>
- Bonanno, G.A.; Romero, S.A.; Klein, S.I. The temporal elements of psychological resilience: An integrative framework for the study of individuals, families, and communities. *Psychol. Inq.* 2015, 26, 139–169. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2015.992677>
- Bornstein, R. F. (2006). The complex relationship between dependency and domestic violence: converging psychological factors and social forces. *American psychologist*, 61(6), 595. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.6.595>

- *Bowen, E. (2015). The impact of intimate partner violence on preschool children's peer problems: An analysis of risk and protective factors. *Child abuse & neglect, 50*, 141-150.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.09.005>
- *Bowen, E. (2017). Conduct disorder symptoms in pre-school children exposed to intimate partner violence: Gender differences in risk and resilience. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 10*(2), 97-107. <https://doi.org/10.1007/s40653-017-0148-x>
- Brookmeyer, K. A., Henrich, C. C., & Schwab-Stone, M. (2005). Adolescents who witness community violence: Can parent support and prosocial cognitions protect them from committing violence? *Child Development, 76*(4), 917–929.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00886.x>
- Buckley, H., Holt, S., & Whelan, S. (2007). Listen to me! Children's experiences of domestic violence. *Child Abuse Review: Journal of the British Association for the Study and Prevention of Child Abuse and Neglect, 16*(5), 296-310.
<https://doi.org/10.1002/car.995>
- *Cameranesi, M., Shooshtari, S., & Piotrowski, C. C. (2022). Investigating adjustment profiles in children exposed to intimate partner violence using a biopsychosocial resilience framework: A Canadian population-based study. *Child Abuse & Neglect, 125*.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105453>
- Casanueva, C., Martin, S. L., & Runyan, D. K. (2009). Repeated reports for child maltreatment among intimate partner violence victims: Findings from the National Survey of Child and Adolescent Well-Being. *Child abuse & neglect, 33*(2), 84-93.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.04.017>
- *Cohodes, S., Chen, S., & Lieberman, A. L. (2017). Maternal meta-emotion philosophy moderates effect of maternal symptomology on preschoolers exposed to domestic violence. *Journal of Child Family Studies, 26*, 1813–1843. <https://doi.org/10.1007/s10826->

017-0699

- Cunningham A, Baker L. 2004. What About Me! Seeking to Understand a Child's View of Violence in the Family. Centre for Children & Families in the Justice System: London, Ontario.
- Dabaghi, N., Amini-Rarani, M., & Nosratabadi, M. (2023). Investigating the relationship between socioeconomic status and domestic violence against women in Isfahan, Iran in 2021: A cross-sectional study. *Health science reports*, 6(5), e1277. <https://doi.org/10.1002/hsr2.1277>
- Davis, J. W., Parks, S. N., Kaups, K. L., Bennink, L. D., & Bilello, J. F. (2003). Victims of domestic violence on the trauma service: unrecognized and underreported. *Journal of Trauma and Acute Care Surgery*, 54(2), 352-355 <https://doi.org/10.1097/01.TA.0000042021.47579.B6>
- Edleson, J. L. (1999). The overlap between child maltreatment and woman battering. *Violence against women*, 5(2), 134-154. <https://doi.org/10.1177/107780129952003>
- *Ehrensaft, M. K., Knous-Westfall, H., & Cohen, P. (2017). Long-term influence of intimate partner violence and parenting practices on offspring trauma symptoms. *Psychology of Violence*, 7, 296-305. <https://doi.org/10.1037/a0040168>
- Ellonen, N., Piispa, M., Peltonen, K., & Oranen, M. (2013). Exposure to parental violence and outcomes of child psychosocial adjustment. *Violence and victims*, 28(1), 3–15. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.28.1.3>
- Erel, O., & Burman, B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 118, 108–132. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.1.108>
- *Fainsilber Katz, L., Stettler, N., & Gurtovenko, K. (2016). Traumatic stress symptoms in children exposed to intimate partner violence: The role of parent emotion socialization and children's

emotion regulation abilities. *Social Development*, 25(1), 47-65.

<https://doi.org/10.1111/sode.12151>

Fantuzzo, J. W., & Mohr, W. K. (1999). Prevalence and effects of child exposure to domestic violence. *The future of children*, 21-32. <https://doi.org/10.2307/1602779>

*Fogarty, A., Giallo, R., Wood, C., Kaufman, J., & Brown, S. (2020). Emotional-behavioral resilience and competence in preschool children exposed and not exposed to intimate partner violence in early life. *International Journal of Behavioral Development*, 44(2), 97-106. <https://doi.org/10.1177/0165025419830241>

*Fogarty, A., Woolhouse, H., Giallo, R., Wood, C., Kaufman, J., & Brown, S. (2019). Promoting resilience and wellbeing in children exposed to intimate partner violence: A qualitative study with mothers. *Child abuse & neglect*, 95, 104039. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104039>

Fredricks, J. A., & Eccles, J. S. (2006). Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes? Concurrent and longitudinal relations. *Developmental Psychology*, 42(4), 698. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.4.698>

*Galano, M. M., Stein, S. F., Clark, H. M., Grogan-Kaylor, A., & Graham-Bermann, S. A. (2023). Eight-year trajectories of behavior problems and resilience in children exposed to early-life intimate partner violence: The overlapping and distinct effects of individual factors, maternal characteristics, and early intervention. *Development and psychopathology*, 35(2), 850-862. <https://doi.org/10.1017/S0954579422000104>

*Goldblatt, H. (2003). Strategies of coping among adolescents experiencing interparental violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(5), 532-552. <https://doi.org/10.1177/088626050325107>

- *Gonzales, G., Chronister, K. M., Linville, D., & Knoble, N. B. (2012). Experiencing parental violence: A qualitative examination of adult men's resilience. *Psychology of Violence, 2*(1), 90. <https://doi.org/10.1037/a0026372>
- Graham-Bermann, S. A., & Seng, J. (2005). Violence exposure and traumatic stress symptoms as additional predictors of health problems in high-risk children. *The Journal of pediatrics, 146*(3), 349-354. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2004.10.065>
- *Graham-Bermann, S. A., Gruber, G., Howell, K. H., & Girz, L. (2009). Factors discriminating among profiles of resilience and psychopathology in children exposed to intimate partner violence (IPV). *Child abuse & neglect, 33*(9), 648-660. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2009.01.002>
- Guille, L. (2004). Men who batter and their children: An integrated review. *Aggression and Violent Behaviour, 9*, 129–163. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(02\)00119-2](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(02)00119-2)
- *Grych, J. H., Jouriles, E. N., Swank, P. R., McDonald, R., & Norwood, W. D. (2000). Patterns of adjustment among children of battered women. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 68*, 84–94. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.1.84>
- Gleason, W. J. (1995). Children of battered women: Developmental delays and behavioral dysfunction. *Violence and Victims, 10*, 153–160
- *Hawkins, R. D., McDonald, S. E., O'Connor, K., Matijczak, A., Ascione, F. R., & Williams, J.H. (2019). Exposure to intimate partner violence and internalizing symptoms: The moderating effects of positive relationships with pets and animal cruelty exposure. *Child Abuse & Neglect, 98*, 104166. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104166>
- Herrenkohl, T. I., Sousa, C., Tajima, E. A., Herrenkohl, R. C., & Moylan, C. A. (2008). Intersection of child abuse and children's exposure to domestic violence. *Trauma, Violence, & Abuse, 9*(2), 84-99. <https://doi.org/10.1177/1524838008314797>
- Holmes, M. R. (2013). The sleeper effect of intimate partner violence exposure: Long-term

consequences on young children's aggressive behavior. *Journal of child psychology and psychiatry*, 54(9), 986-995. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12071>

*Howell, K. H., Thurston, I. B., Hasselle, A. J., Decker, K., & Jamison, L. E. (2021). Systemic factors associated with prosocial skills and maladaptive functioning in youth exposed to intimate partner violence. *Journal of interpersonal violence*, 36(5-6), <https://doi.org/10.1177/0886260518766420>

*Humphreys, J.C. (2001) Turnings and adaptations in resilient daughters of battered women. *Journal of Nursing Scholarship*, 33 (3), 245–251. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2001.00245.x>

*Jenney, A., Allagia, R., & Niepage, M. (2016). “The lie is that it’s not going to get better”: Narratives of resilience from childhood exposure to intimate partner violence. *International Journal of Child and Adolescent Resilience*, 4(1), 64-76.

*Johnson, V. K., & Lieberman, A. F. (2007). Variations in behavior problems of preschoolers exposed to domestic violence: The role of mothers’ attunement to children’s emotional experiences. *Journal of Family Violence*, 22(5), 297–308. <https://doi.org/10.1007/s10896-007-9083-1>.

Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenney, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339–352. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(97\)00178-6](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(97)00178-6)

Krisknakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations*, 49, 25–44. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2000.00025.x>

Kunnen, S., & van Geert, P. (2012). A dynamic systems approach to adolescent development. In *A dynamic systems approach to adolescent development* (pp. 3-13). Psychology Press.

*Lang, J. M., & Stover, C. S. (2008). Symptom patterns of youth exposed to intimate partner

- violence. *Journal of Family Violence*, 23, 619–629. <https://doi.org/10.1007/s10896-008-91845>
- Levendosky, A. A., & Graham-Bermann, S. A. (2000). Behavioral observations of parenting in battered women. *Journal of Family Psychology*, 14, 80–94. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.14.1.80>
- Levendosky, A. A., & Graham-Bermann, S. A. (2001). Parenting in battered women: The effects of DV on women and their children. *Journal of Family Violence*, 16, 171–192. <https://doi.org/10.1023/A:1011111003373>
- Levendosky, A. A., Huth-Bocks, A. C., & Semel, M.A.(2002). Adolescent peer relationships and mental health functioning in families with domestic violence. *Journal of Clinical Child Psychology*, 31(2), 206–218. https://doi.org/10.1207/S15374424JCCP3102_06
- *Levendosky, A. A., Leahy, K. L., Bogat, G. A., Davidson, W. S., & von Eye, A. (2006). Domestic violence, maternal parenting, maternal mental health, and infant externalizing behavior. *Journal of Family Psychology*, 20, 544–552. doi:10.1037/0893-3200.20.4.544
- Lippold, M. A., Greenberg, M. T., Graham, J. W., & Feinberg, M. E. (2014). Unpacking the effect of parental monitoring on early adolescent problem behavior: Mediation by parental knowledge and moderation by parent–youth warmth. *Journal of Family Issues*. <https://doi.org/10.1177/0192513X13484120>.
- *Manning, L. G., Davies, P. T., & Cicchetti, D. (2014). Interparental violence and childhood adjustment: How and why maternal sensitivity is a protective factor. *Child Development*, 85(6), 2263–2278. <https://doi.org/10.1111/cdev.12279>.
- *Mariscal, E. S. (2020). Resilience following exposure to intimate partner violence and other violence: A comparison of Latino and non-Latino youth. *Children and youth services review*, 113, 104975. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.104975>
- *Martinez-Torteya, C., Anne Bogat, G., Von Eye, A., & Levendosky, A. A. (2009). Resilience among children exposed to domestic violence: The role of risk and protective factors. *Child*

development, 80(2), 562-577. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01279.x>

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.56.3.227>

Maynard, P. E., & Olson, D. H. (1987). Circumplex model of family systems: A treatment tool in family counseling. *Journal of Counseling and Development*, 65, 502–504.
<https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1987.tb00766.x>

*McDonald, S. E., Corona, R., Maternick, A., Ascione, F. R., Williams, J. H., & Graham-Bermann, S. A. (2016). Children's exposure to intimate partner violence and their social, school, and activities competence: Latent profiles and correlates. *Journal of family violence*, 31, 849-864.
<https://doi.org/10.1007/s10896-016-9846-7>

*McDonald, S. E., Shin, S., Corona, R., Maternick, A., Graham-Bermann, S. A., Ascione, F. R., & Williams, J. H. (2016). Children exposed to intimate partner violence: identifying differential effects of family environment on children's trauma and psychopathology symptoms through regression mixture models. *Child abuse & neglect*, 58, 1-11.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.06.010>

*Miller, L. E., VanZomeren-Dohm, A., Howell, K. H., Hunter, E. C., & Graham-Bermann, S. A. (2014). In-home social networks and positive adjustment in children witnessing intimate partner violence. *Journal of Family Issues*, 35(4), 462-480.
<https://doi.org/10.1177/0192513X13478597>

*Miller-Graff, L. E., Cater, Å. K., Howell, K. H., & Graham-Bermann, S. A. (2016). Parent-child warmth as a potential mediator of childhood exposure to intimate partner violence and positive adulthood functioning. *Anxiety, Stress, & Coping*, 29(3), 259-273.
<https://doi.org/10.1080/10615806.2015.1028030>

*Miranda, J. K., Olivares, N., & Crockett, M. A. (2023). Growing up with intimate partner violence at home: Adolescents' narratives on their coping strategies. *Journal of family violence*, 1-12.

<https://doi.org/10.1007/s10896-021-00345-7>

Moore, T., & Pepler, D. J. (1998). Correlates of adjustment in children at risk. In G. W. Holden, R. A. Geffner, & E. N. Jouriles (Eds.), *Children exposed to marital violence: Theory, research, and applied issues* (pp. 157–184). Washington, DC: American Psychological Association.

*Morris, A., Humphreys, C., & Hegarty, K. (2020). Beyond voice: Conceptualizing children’s agency in domestic violence research through a dialogical lens. *International Journal of Qualitative Methods, 19*. <https://doi.org/10.1177/160940692095890>

Mullender A, Hague G, Iman U, Kelly L, Malos E, Regan L. 2003. *Children’s Perspectives on Domestic Violence*. Sage: London.

*Murphy, J. L., Voorhees, E. V., O’Connor, K. E., Tomlinson, C. A., Matijczak, A., Applebaum, J. W., & McDonald, S. E. (2022). Positive engagement with pets buffers the impact of intimate partner violence on callous-unemotional traits in children. *Journal of interpersonal violence, 37*(19-20), <https://doi.org/10.1177/08862605211028301>

Parker, J., & Asher, S. (1987). Peer relations and later personal adjustment: are low-accepted children at risk?. *Psychological Bulletin, 102*(3), 357–389. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.102.3.357>

Pepler, D. J., Catallo, R., & Moore, T. E. (2018). Consider the children: Research informing interventions for children exposed to domestic violence. In *Children exposed to domestic violence* (pp. 37-57). Routledge.

*Pinto, R. J., Correia-Santos, P., Levendosky, A., & Jongenelen, I. (2019). Psychological distress and posttraumatic stress symptoms: The role of maternal satisfaction, parenting stress, and social support among mothers and children exposed to intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence, 34*(19), 4114-4136. <https://doi.org/10.1177/0886260516674199>

*Piotrowski, C. C. (2011). Patterns of adjustment among siblings exposed to intimate partner violence. *Journal of family psychology, 25*(1), 19. <https://doi.org/10.1037/a0022428>

- *Piotrowski, C. C., Taylor, K., & Cormier, D. C. (2014). Siblings exposed to intimate partner violence: Linking sibling relationship quality & child adjustment problems. *Child abuse & neglect*, 38(1), 123-134. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.08.005>
- *O'Brien, K. L., Cohen, L., Pooley, J. A., & Taylor, M. F. (2013). Lifting the domestic violence cloak of silence: Resilient Australian women's reflected memories of their experiences of witnessing domestic violence. *Journal of Family Violence*, 28, 95-108. <https://doi.org/10.1007/s10896-012-9484-7>
- *Owen, A. E., Thompson, M. P., Shaffer, A., Jackson, E. B., & Kaslow, N. J. (2009). Family variables that mediate the relation between intimate partner violence (IPV) and child adjustment. *Journal of Family Violence*, 24(7), 433–445. <https://doi.org/10.1007/s10896-009-9239-2>.
- Ozbay, F., Johnson, D. C., Dimoulas, E., Morgan Iii, C. A., Charney, D., & Southwick, S. (2007). Social support and resilience to stress: from neurobiology to clinical practice. *Psychiatry (edgmont)*, 4(5), 35.
- Rabiner, D. L., Cole, J. D., Miller-Johnson, S., Boykin, A. M., & Lochman, J. E. (2005). Predicting the persistence of aggressive offending of African American males from adolescence into young adulthood: The importance of peer relations, aggressive behavior, and ADHD symptoms. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, 13(3), 131–140. <https://doi.org/10.1177/10634266050130030101>
- Radford L, Corral S, Bradley C, Fisher H, Bassett C, Howat N, et al. The Maltreatment and Victimization of Children in the UK: NSPCC Report on a National Survey of Young Peoples', Young Adults' and Caregivers' Experiences. London: NSPCC; 2011.
- *Rea, J. G., & Rossman, B. R. (2005). Children exposed to interparental violence: Does parenting contribute to functioning over time?. *Journal of emotional abuse*, 5(1), 1-28. https://doi.org/10.1300/J135v05n01_01

- Rossman, B. B. R. (1998). Descartes's error and posttraumatic stress disorder: Cognition, and emotion in children who are exposed to parental violence. In G. W. Holden, R. A. Geffner, & E. N. Jouriles (Eds.), *Children exposed to marital violence: Theory, research, and applied issues* (pp. 223–256). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rubin, K. H., Root, A. K., & Bowker, J. (2010). Parents, peers, and social withdrawal in childhood: A relationship perspective. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2010, 79–94. <https://doi.org/10.1002/cd.264>
- Scheffer, M., Bolhuis, J. E., Borsboom, D., Buchman, T. G., Gijzel, S. M., Goulson, D., Kammenga, J. E., Kemp, B., Van De Leemput, I. A., Levin, S., Martin, C. M., Melis, R. J. F., Van Nes, E. H., Romero, L. M., & Olde Rikkert, M. G. (2018). Quantifying resilience of humans and other animals. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(47), 11883–11890. <https://doi.org/10.1073/pnas.1810630115>
- Shields, M., Tonmyr, L., Hovdestad, W. E., Gonzalez, A., & MacMillan, H. (2020). Exposure to family violence from childhood to adulthood. *BMC public health*, 20, 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09709-y>
- *Sianko, N., Hedge, J. M., & McDonell, J. R. (2016). Differential adjustment among rural adolescents exposed to family violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 22. <https://doi.org/10.1177/0886260516645574>
- Simons, L. G., Sutton, T. E., Simons, R. L., Gibbons, F. X., & Murry, V. M. B. (2016). Mechanisms that link parenting practices to adolescents' risky sexual behavior: A test of six competing theories. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(2), 255–270. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0409-7>.
- *Skopp, N., McDonald, R., Jouriles, E., & Rosenfield, D. (2007). Partner aggression and children's externalizing problems: Maternal and partner warmth as protective factors. *Journal of Family Psychology*, 21, 459–467. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.3.459>

Steketee, M., Dijkstra, S., & Lünemann, K. (2017). Intergenerationele overdracht van geweld: Het doorbreken van patronen. In K. van Beek, M. Steketee., L. van Doorn & M. Ham (red.), 1 op de 4: Kindermishandeling, een publiek probleem (pp. 35-52). Amsterdam: uitgeverij Van Genneep. Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

*Suzuki, S. L., Geffner, R., & Bucky, S. F. (2014). The experiences of adults exposed to intimate partner violence as children: An exploratory qualitative study of resilience and protective factors. In *Children Exposed To Violence* (pp. 98-115).

<http://doi.org/10.1080/10926790801984523>

Tajima, E. A. (2000). The relative importance of wife abuse as a risk factor for violence against children. *Child Abuse & Neglect*, 24(11), 1383-1398. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(00\)00194-0](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(00)00194-0)

Tsirigotis, K., & Łuczak, J. (2018). Resilience in women who experience domestic violence. *Psychiatric quarterly*, 89(1), 201-211. <https://doi.org/10.1007/s11126-017-9529-4>

Ungar, M. A constructionist discourse on resilience: Multiple contexts, multiple realities among at-risk children and youth. *Youth Soc.* 2004, 35, 341–365.

<https://doi.org/10.1521/jsyt.20.2.58.23040>